

Vad är turismhistoria?

Sune Bechmann Pedersen

"Hvad är en tourist?" frågade sig Carl Jonas Love Almqvist i ett reportage från Paris för *Aftonbladet* 1840, då begreppet fortfarande var nytt på svenska.¹ Någon entydig definition erbjöd Almqvist inte, men att det fanns två typer av turister var han på det klara med. Den ene besöker museer, bibliotek och teatrar och ser vad tusende sett före honom för att sedan kunna tala om vad "hela världen redan vet och sett". Den andra reser utan guidebok och uppsöker vad "ingen ännu sett". Den auktoritetsbundna massmänniskan mot den suveräna individen, med andra ord. Således lanserades turistbegreppet på svenska laddat med föreställningar om rätt och fel i en tid då det fortfarande bara var ett fåtal svenskar som verkligen hade sett Paris. Idag rapporterar Världsturismorganisationen om 1,5 miljarder årliga internationella turistresor och en industri som utgör tio procent av världsekonomin. Hur kom vi hit? undrar man. Hur blev så många människor turister?

Historisk forskning om turism har långa anor, men fenomenets centrala roll i det moderna samhället till trots var företrädare för forskningsinriktningen länge defensiva. En av pionjärerna, den brittiske socialhistorikern John K. Walton, konstaterade 1997 att "tourism has not been accepted into the charmed circle of acceptable themes in European history",² och fortfarande 2011 menade Rüdiger Hachtmann att turismhistoria i Tyskland frestade en tillvaro som *Mauerblümchen*, det vill säga som ett skyggt och obetydligt fält.³ Två år dessförinnan hade tidskriften *Journal of Tourism History* dock grundats med Walton som redaktör och 2015 möttes behovet av en grundläggande introduktion till fältet med Eric Zuelows *A History of Modern Tourism*. Zuelows koncisa historik ersatte snabbt etnologen Orvar Löfgrens lite spretiga klassiker *On Holiday. A History of Vacationing* från 1999 som ämnets "grundbok".⁴ Sedan 2021 har Cornell University

1 Carl Jonas Love Almqvist, "Hvad är en tourist?", *Aftonbladet* 16/9 1840, s. 2.

2 John K. Walton, "Taking the history of tourism seriously", *European History Quarterly* 1997:1.

3 Rüdiger Hachtmann, "Tourismusgeschichte – ein Mauerblümchen mit Zukunft! Ein Forschungsüberblick", *H-Soz-u-Kult*, 2011:6, www.hsozkult.de/literaturereview/id/fdl-136815 (30/8 2025).

4 Eric G.E. Zuelow, *A History of Modern Tourism*, London 2015; Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*, Berkeley 1999.

Press gett ut forskningsmonografier i bokserien "Histories and Cultures of Tourism" och 2024 utkom så den digra *Oxford Handbook of Tourism History* under redaktion av Zuelow och Kevin J. James med 32 bidrag, inklusive ett av undertecknad. Med anrika universitetsförlag i ryggen kan gårdagens förhållningssätt till turismhistoria som ett skyggt och förbigånget ämne rimligen lämnas därhän.⁵

Historieforskningens väg till turism

Att Walton, Zuelow och James är skolade i modern brittisk historia är inte en slump. Historiska studier av turism växte ur ett socialhistoriskt intresse för Englands industrialisering, nya transportteknologier och arbetarrörelsens kamp för sociala rättigheter, inklusive rätten till fritid och semester.⁶ Walton började på 1970- och 1980-talen studera Blackpool och Brighton, kuststäder förvandlade till nav i den viktorska tidens nöjeskultur i takt med att järnvägen gjorde det möjligt att förflytta sig till havet för att njuta av lediga dagar.⁷ En gemensam nämnare för den tidiga forskning om turismens historia var att industrialiseringens skarpa uppdelning av tillvaron i arbete och fritid sågs som en avgörande förutsättning. När resetider och transportkostnader dessutom minskade med järnvägsnätets expansion och på så vis gav en större del av befolkningen möjlighet till rumslig förflyttning blev det naturligt att betrakta turism som ett modernt fenomen med sitt ursprung på de brittiska öarna, industrialiseringens europeiska vagga. Denna förståelse av turism som en modern brittisk uppfinning definierad som frivillig, nöjesmotiverad och tidsbegränsad förflyttning har kritiserats på senare år, vilket jag ska återkomma till.

Efter den kulturella vändningen började turismhistoria appellera bredare och användas som en lins för studier av bland annat genus, nationalism, imperier och postkolonialism. Zuelow och James kan sägas tillhöra denna andra generation av mer kulturhistoriskt intresserade turismhistoriker som disputerade runt millennieskiftet. Zuelow skrev sin avhandling om

5 Eric G.E. Zuelow & Kevin J. James (red.), *The Oxford Handbook of Tourism History*, New York 2025.

6 John K. Walton & James Walvin (red.), *Leisure in Britain, 1780–1939*, Manchester 1983; Stephen G. Jones, *Workers at Play. A Social and Economic History of Leisure, 1918–1939*, London 1986; Gary S. Cross, *A Quest for Time. The Reduction of Work in Britain and France, 1840–1940*, Berkeley 1989; Gary S. Cross, *A Social History of Leisure since 1600*, State College 1990.

7 John K. Walton, *The Blackpool Landlady. A Social History*, Manchester 1978; John K. Walton, "The Demand for Working-class Seaside Holidays in Victorian England", *The Economic History Review* 1981:2; John K. Walton, *The English Seaside Resort. A Social History, 1750–1914*, Leicester 1983.

turism och nationell identitet på Irland efter inbördeskriget, medan James bland annat har forskat om landskap och hotellets kulturhistoria.⁸ I Sverige var Lena Eskilsson tidig med att förena social- och kulturhistoriska synvinklar på turism i sina studier av fritidens demokratisering och Svenska turistföreningens genusföreställningar.⁹ Bland svenska etnologer fanns det emellertid redan ett etablerad intresse för fritidspraktiker och förhållandet mellan turister och lokala i historiskt perspektiv.¹⁰ Internationellt hade etnologer och sociologer också börjat studera samtida turistiska praktiker och kulturmöten.¹¹

Idag bedrivs studier av turism i det förflutna huvudsakligen av historiker med intresse för dess kulturella, sociala och politiska aspekter och i något mindre utsträckning med fokus på dess ekonomiska betydelse. Undervisning i dessa frågor sker oftast inom valbara fördjupningskurser, medan sammanhållna humanistiska utbildningar med inriktning mot turism är ytterst sällsynta.¹² Forskning om turismens nu- och framtid bedrivs däremot företrädesvis som industrinära, tillämpade studier vilka på engelska går under namn som *tourism studies* och *hospitality management*. Dessa leds huvudsakligen av sociologer, företagsekonomer och "turismvetare" vid handels- och ekonomihögskolor som erbjuder program riktade mot karriärer inom besöksnäringen. Kunskapsintresset här är oftast instrumentellt och väsensskilt från humanistisk grundforskning om det förflutna.

- 8 Avhandlingen utgavs som Eric Zuelow, *Making Ireland Irish. Tourism and National Identity Since the Irish Civil War*, Syracuse 2009; Eric G.E. Zuelow & Kevin J. James (red.), *Tourism Histories in Ulster and Scotland. Connections and Comparisons 1800–1939*, Belfast 2013; Kevin J. James, *Tourism, Land and Landscape in Ireland. The Commodification of Culture*, New York 2014; *Histories, Meanings and Representations of the Modern Hotel*, Bristol 2018.
- 9 Lena Eskilsson, "Fritiden. Om fritidens idé och en utställning i Ystad 1936", *Tvärnsnitt* 1995:4; "Svenska Turistföreningen från fjäll till friluftsliv. Från den vetenskaplige vildmarksmannen till den cyklande husmodern", *Historisk tidskrift* 1996:2; "Fritid som idé, struktur och praktik. Rätten till lättja eller friluftsliv i folkhemmet", *Historisk tidskrift* 2000:I.
- 10 Anders Gustavsson, *Sommargäster och bofasta. Kulturmöte och motsättningar vid bohuskusten*, Lund 1981; Orvar Löfgren, "Wish You Were Here! Holiday Images and Picture Postcards", *Ethnologia Scandinavica* 1985; Orvar Löfgren, "Learning to Be a Tourist", *Ethnologia Scandinavica* 1994.
- 11 Hans-Joachim Knebel, *Soziologische Strukturwandlungen im modernen Tourismus*, Stuttgart 1960; Erik Cohen, "Toward a Sociology of International Tourism", *Social Research* 1972:1; Dean MacCannell, "Staged Authenticity. Arrangements of Social Space in Tourist Settings", *American Journal of Sociology* 1973:3.
- 12 Den enda utbildning med obligatoriska kurser i turismshistoria som jag är bekant med är Radboud Universiteits humanistiska mastersprogram i "Tourism and Culture".

Vad är turism?

Turismvetenskapen har sin egen 200-åriga historia, som i sig vittnar om turismens framväxt.¹³ Syftet var från början att professionalisera driften av hotell och pensionat, men i takt med att allt fler människor rörde sig oftare och över större avstånd mot slutet av 1800-talet breddades kunskapsintresset mot att kartlägga turismens drivkrafter, omfång och ekonomiska betydelse på regional och nationell nivå. Huvudmotivet var fortfarande i regel kommersiellt – hur kunde fler turister lockas till en given ort? – men från 1880-talet börjar litteraturen inkludera inledande historiska översikter som turismhistoriker i dag återvänder till för att studera äldre föreställningar om turism och dess utvecklingslinjer.¹⁴ Det är vid samma tid mer teoretiska ansatser börjar ta form. En tidig definition av turismnäringen (ty. *Fremdenindustrie*) är ekonomisk aktivitet som drar fördel av främmande resenärer. Denna näringsindustri utmärker sig genom att föra konsumenten till ”produkten” eftersom det som konsumeras – den tidige turismvetaren Josef Stradner nämner luft, berg och klimat – inte låter sig transporteras.¹⁵

En sådan grundläggande förståelse av turism som köp och försäljning av transport, boende och upplevelse utgjorde länge kärnan av turismvetenskapen. Detta är en anledning till att samhällsvetenskaperna åtminstone fram till 1980-talet överlag betraktade turismforskning som mindre viktig: turism ansågs per definition vara en oproduktiv och överflödigt aktivitet. Sedan 1990-talet har tanken om att det finns en turistindustri som kan avgränsas från andra ekonomiska sektorer dessutom visat sig alltmer ohållbar. Då det rör sig om en så heterogen samling av tjänster och produkter, varav en del dessutom konsumeras parallellt av icke-turister (flygresor och hotellövernattningar förbrukas inte enbart av nöjesresenärer), anlägger turismvetenskapen i dag betydligt bredare perspektiv på turism som studieobjekt.¹⁶

13 För tyskspråkiga exempel från 1800-talet, se översikten i Paul Bernecker, ”Wege und Zwischenbilanz der Fremdenverkehrsforschung”, i *Zur Entwicklung der Fremdenverkehrsforschung und -lehre der letzten Jahre. Aus Anlaß des 50-jährigen Bestandes des Instituts für Fremdenverkehr der Wirtschaftsuniversität Wien*, Paul Bernecker, Claude Kaspar & Josef Mazanec (red.), Wien 1984, s. 16.

14 Jag skriver tillsammans med Igor Tchoukarine på en monografi där ett kapitel specifikt handlar om tidig turismvetenskap i Norge och Alpländerna, ca 1870–1900. Anna Breidenbach, doktorand vid EUI, arbetar på ett avhandlingsprojekt med en delundersökning om turismvetenskap i Tyskland ca 1900–1939.

15 Stradner presenterade idén på en konferens i Graz 1884. ”Verhandlungen des am 13. u. 14. April 1884 in Graz abgehalten Delegiertentages zur Förderung des Fremdenverkehrs in den österreichischen Alpenländern”, Graz 1884, s. 35. Josef Stradners turismvetenskapliga huvudverk är *Der Fremdenverkehr. Eine volkswirtschaftliche Studie*, Graz 1905.

16 Christoph Hennig, *Reiselust. Touristen, Tourismus und Urlaubskultur*, Frankfurt a.M. 1997, s. 159; Adrian Franklin, *Tourism. An Introduction*, London 2003, s. 27; Thomas

Berättelsen om turism som ett per definition modernt fenomen karaktäriserat av massproduktion och massdeltagande kvarstår dock. Att agera som turist är ett av den moderna människans definierande karaktärsdrag, påstod sociologen John Urry i det inflytelserika verket *The Tourist Gaze* från 1990.¹⁷ En annan pionjär inom turismforskningen, sociologen Dean MacCannell, hävdade i sin banbrytande bok *The Tourist* från 1976 att turism är uttryck för alienerade arbetares flykt från vardagens monotoni och längtan efter autentiska upplevelser.¹⁸ Turisten är den som på sin fritid söker det exotiskt annorlunda någon annanstans, borta från hemmet, men det som erbjuds är i regel iscensatt och vad "hela världen redan vet och sett". Almqvists förslag att "i en stor och märkvärdig stad" uppsöka det "ingen ännu sett" stod därmed, i enlighet med den klassiska, romantiska föreställningen om självständiga resenärer, i kontrast till tanketomma turister.

Att engelskans *travel* har etymologiskt ursprung i franskans *travailler* har ofta lyfts fram för att kontrastera den aktiva och arbetsamma resenären mot den passiva och nöjessökande turisten. Dikotomin tilltalade efterkrigstidens amerikanska intellektuella, som använde den för att dissekera vad de betraktade som en fördummande populärkultur.¹⁹ Fast som litteraturvetaren Jonathan Culler visade på 1980-talet är det just ett åtminstone 200-årigt gammalt fenomen att beklaga sin samtids turistbe-teende och lovsjunga tidigare tiders mer kultiverade resesätt: "The true age of travel has, it seems, always already slipped by; other travelers are always tourists."²⁰ Nyare forskning har sedan visat att det redan under den sena Mingdynastin på 1600-talet fanns kritiker av samtidens osofistikerade förhållande till sevärdheter. Historikern Zhang Dai beklagade då andras oförmåga att uppskatta månskenet över en idyllisk sjö på rätt sätt. Zhang och hans krets av intellektuella förstod däremot hur man i tystnad skulle njuta av månljuset tillsammans och markerade därmed sin överlägsenhet gentemot de okultiverade turisterna.²¹ Turismhistoriker har ofta påpekat att resande fungerar som ett laboratorium där man kan utforska och experimentera med identiteter och sociala relationer. Som exemplen ovan visar

Lea Davidson, "What are Travel and Tourism. Are They Really an Industry?", i *Global Tourism*, William F. Theobald (red.), 3 uppl. Amsterdam 2005, s. 25–31.

17 John Urry, *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*, London 1990, 3 uppl. 2011.

18 Dean MacCannell, *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*, New York 1976, 3 uppl. 2013.

19 Daniel J. Boorstin, *The Image. A Guide to Pseudo-Events in America*, New York 1961; Paul Fussell, *Abroad. British Literary Traveling Between the Wars*, New York 1980.

20 Jonathan D. Culler, *Framing the Sign. Criticism and Its Institutions*, Norman 1988, s. 157.

21 Xiaolin Duan, *The Rise of West Lake. A Cultural Landmark in the Song Dynasty*, Seattle 2020.

är det särskilt observationen av andras resepraktiker som utgör bränsle för identifikationsprocesser och social distinktion.²²

Turisternas dröm om att fly moderniteten, som MacCannell analyserade i *The Tourist*, hade redan förklarats lögnaktig i en banbrytande essä om massturismen från 1958 av den tyske kulturkritikern Hans Magnus Enzensberger.²³ I essän, som utkom på engelska 1996 under rubriken "A Theory of Tourism", förklarar Enzensberger att turisten "tog samhället med" och därför blev en spegelbild av den kapitalistiska värld den försökte fly. Resebranschen försöker naturligtvis sälja "autentiska" upplevelser och turisterna accepterar och förmedlar föreställningen i sina reseberättelser. Detta leder Enzensberger till slutsatsen att "tourism is that industry whose production is identical to its advertisement: its consumers are at the same time its employees".²⁴ Den uråldriga impulsen att berätta om sina reseupplevelser i kombination med moderna massmedier gör att vart turisten än reser vill världen alltid kännas välbekant och likna något man redan har sett i annonser eller på vykort – en observation som bara har blivit sannare i takt med att turister har fått smartphonekameror och möjligheten att direktrapportera om sina reseupplevelser via sociala medier.²⁵

Turismen, moderniteten och det globala

Som nämnt var det modernistiska paradigmet länge allenarådande bland historiker. En exponent för denna position är den franske sociologen och turismhistorikern Jean-Didier Urbain, som har insisterat på att det inte fanns turism före moderniteten och ingen icke-västlig turism heller eftersom den moderna världen växte fram just i väst. Enligt Urbain kan globala perspektiv på turismshistoria därför inte erbjuda nya insikter, utan blott en upprepning av redan kända mönster. I en kommentar till den globala tillväxten av turism menar han att "what we face is firstly a phenomenon of diffusion and acculturation. The countries that are now starting to produce tourists are those that are currently undergoing urbanization. The same causes are generating the same effects".²⁶ Enligt denna tolkning är turismens globala historia en

22 Löfgren 1999, s. 7.

23 Hans Magnus Enzensberger, "Vergebliche Brandung der Ferne. Eine Theorie des Tourismus", *Merkur* 1958:126.

24 Hans Magnus Enzensberger, "A Theory of Tourism", *New German Critique* 1996:68, s. 134.

25 Hur fotografering blev en vanlig turistisk praktik har undersökts av Tammy S. Gordon, *The Mass Production of Memory. Travel and Personal Archiving in the Age of the Kodak*, Amherst 2020. Mobilkamerans och smarta telefoners betydelse för samtidig turism har analyserats av Micol Mieli i *Smartphoned Tourists in the Phyigital Tourist Experience*, Lund 2022.

26 Anne Doquet & Olivier Evrard, "An interview with Jean Didier Urbain. Tourism

historia om diffusionen av en västlig nöjeskultur i kombination med teknologier för att effektivt massproducera turistupplevelser, så som uppfinnandet av järnvägen, förbränningsmotorn och flygplanet. Få turismhistoriker har varit lika explicit eurocentriska och teknologideterministiska som Urbain, men en genomgång av forskningsartiklarna i *Journal of Tourism History* under tidskriftens första decennium bekräftar fältets orientering mot västvärldens moderna historia: cirka 85 procent behandlade perioden efter 1850 och 92 procent undersökte västlig eller kolonial historia.²⁷

I Sverige har Wiebke Kolbe varit en företrädare av uppfattningen att turism är ett modernt fenomen. I en tyskspråkig lärobok om historieturism från 2021 fastslår hon att "wenn Menschen in vormoderner Zeit reisten, taten sie das immer aus Notwendigkeit und zu ganz bestimmten Zwecken" medan turistresor har "das reine Vergnügen" som huvudsyfte.²⁸ Zuelow lutar i sina texter åt samma håll, men är inte lika kategoriskt. I *A History of Modern Tourism* fastslår han att "leisure was not *usually* a primary motivation" för resande före 1700-talet.²⁹ Därmed placerar Zuelow sig närmare historikern Rudy Koshar och dennes inflytelserika definition av turism som "any practice arising from an individual's voluntary movement between relatively permanent 'settledness' and an extended moment of leisured displacement", vilket dock enligt Koshar inte utesluter andra motiv eller äldre former av "leisure travel in which the search for self-knowledge, the embrace of culture, and the positing of collective forms of belonging also played central roles".³⁰

På senare år har den moderna, eurocentriska diffusionsmodellen kritiserats som teoretiskt ohållbar och motsagts av nya empiriska undersökningar. I en programmatisk artikel från 2022 diskuterade hispanisten och turismhistorikern Sasha D. Pack problemen med att reducera turism till ett modernt fenomen. I stället hävdar han att det är mer produktivt att tänka sig turism som överlappande och sammanflätade nöjes- och resepraktiker med mycket äldre genealogier. Resande till kust och kurorter, monument och nöjescentrum blev förvisso inte massfenomen förrän på 1800-talet, men tidsbegränsade vistelser vid varma källor, vallfärder till särskilda platser eller bara kringirrande i jakten på spektakel har alla historier som sträcker sig långre bak. I stället för att definiera turism snävt som ett nöjescentrum-

Beyond the Grave. A Semiology of Culture", *Tourist Studies* 2008:2, s. 180. Urbains viktigaste verk är Jean-Didier Urbain, *L'idiot du voyage. Histoire de touristes*, Paris 1991; *Sur la plage. Mœurs et coutumes balnéaires (XIX^e-XX^e siècles)*, Paris 1994. Den senare finns även på engelska: *At the Beach*, Minneapolis 2003.

27 Sasha D. Pack, "Tourism and the History of Travel", *Journal of Tourism History* 2022:1, s. 103.

28 Wiebke Kolbe, *Geschichtstourismus. Theorie – Praxis – Berufsfelder*, Stuttgart 2021, s. 5.

29 Zuelow 2015, s. 2.

30 Rudy Koshar, *German Travel Cultures*, Oxford 2000, s. 8.

rat massbeteende i kontrast till "arbete" och "hemma" är det enligt Pack mer fruktbart att se det som ett diffust koncept, "an aggregate of habits, structures, and discourses shared in varying measure with other realms of human endeavour [...] Tourists draw to greater or lesser extent from a set of practices, sensibilities, discourses, and modes of organisation common to all travellers."³¹ På samma sätt som arbetsmigranter och frivilligsoldater kan motiveras av reslust och inte bara av ekonomi eller ideologi kan även turism motiveras av till exempel kunskapsörst, plikt-känsla och statusångest.³² Som Almqvist förstod var det för somliga avgörande att kunna "återupprepa för tolfhundra nittionde gången hvad som hela världen redan vet och sett".³³ Även om ekonomen Thorstein Veblen inte diskuterade turism i sin klassiker *The Theory of the Leisure Class* från 1899 kunde han likväl ha lyft fram det som en arena för *conspicuous consumption*.

När nöje inte längre står i centrum som avgörande kriterium för vad som kvalificerar sig som turism blir det alltså enligt Pack möjligt att få korn på andra emotioner och motivationer som samspelar med nöjessökandet. Ett exempel är fenomenet *thanatourism*, eller mörk turism (eng. *dark tourism*), vilket är ett samlingsbegrepp som spänner från rent kommersiella och underhållningsinriktade företeelser, som Madame Tussauds Chamber of Horrors vaxkabinett, till didaktiska platser för hågkomst av folkmord, som Auschwitz-Birkenau minnesmärke och museum.³⁴ Mörk turism har i decennier studerats ur historiedidaktiska och kulturarvsperspektiv av såväl historiker som turismvetare och är ett klassiskt exempel på hur turism kan ha annat än ren njutning som huvudsyfte.³⁵

Det bredare anslaget erbjuder även en mer produktiv utgångspunkt för en globalhistorisk analys av turism. Med Koshars öppnare definition som ledning är det möjligt både att undersöka turism till äldre tider och bortom den europeiska kontinenten utan att göra västliga uttryck till förebilder och modeller som andra uttryck måste härma. Turism kan då förstås som en

31 Pack 2022, s. 116.

32 Om relationen mellan krig och turism, se Debbie Lisle, *Holidays in the Danger Zone. Entanglements of War and Tourism*, Minneapolis 2016; Bertram M. Gordon, *War Tourism. Second World War France from Defeat and Occupation to the Creation of Heritage*, Ithaca 2018.

33 Almqvist 1840, s. 2.

34 Philip Stone, "A dark tourism spectrum. Towards a Typology of Death and Macabre Related Tourist Sites, Attractions and Exhibitions", *Tourism. An Interdisciplinary International Journal* 2006:2; Philip R. Stone et al. (red.), *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*, London 2018.

35 A.V. Seaton, "War and Thanatourism. Waterloo 1815–1914", *Annals of Tourism Research* 1999:1; Rudi Hartmann et al., "The History of Dark Tourism", *Journal of Tourism History* 2018:3; Kyrre Kverndokk, *Pilegrim, turist og elev. Norske skoleturner til døds- og konsentrationsleirer*, Linköping 2007.

variant bland många typer av delvis överlappande rörelsepraktiker och inte en unik reseform uppfunnen av västerlänningar.³⁶

Breddningen av turismhistoria bortom det moderna Europa har främjats av empiriska undersökningar av turism i antiken och i Kina sedan 600-talet. Arkeologiska spår av mobilitet med nöje för ögonen finns det få av före romarrikets utbredning, och där det har förekommit rör det sig om ett obetydligt antal personer med tid och pengar för att göra sådana resor.³⁷ I romarriket fanns däremot sedan början av kejsartiden en utbyggd infrastruktur för längre resor.³⁸ Säkrare och bekvämare vägar, hotell och restauranger betjänade inte bara handelsresande utan också turister. Den första kända guideboken, Pausanias beskrivning av Grekland, härrör från 100-talet e.Kr. Museer, spa-anläggningar, statyer och tempel i Italien, Grekland, Mindre Asien och Egypten utgjorde utflyktsmål för välbärgade romares rundresor, tillsammans med till exempel vulkanen Etna och platsen för slaget om Troja. När sommarhettan i Rom blev för kvävande flydde förmögna bybor till kusten, där de kunde göra båtutflykter, köpa souvenirer och festa högljutt, till dåtida moralisters förtvivlan. Antalet skriftliga och arkeologiska spår av turism under antiken är begränsat, men de vittnar icke desto mindre om välkända resepraktiker. Det finns dock betydelsefulla skillnader. Turism var som sagt ett privilegium för en mycket liten skara i det antika samhället. Den var dessutom begränsad till den egna kulturkretsen, för romarna lämnade inte sitt rike för nöjes skull. Slutligen var den kortlivad. Med romarrikets nedgång blev vägarna osäkra och förföll, och många av turistattraktionerna längs östra Medelhavets kust förstördes.

Annorlunda förhåller det sig med det natursköna Xihu-området (eng. West Lake) som sedan Tangdynastin har attraherat kinesiska resenärer. Beläget mindre än en dagsresa från Hangzhou blev det under Songdynastin (960–1279) ett populärt mål för både nöjesutflykter och besök av helgedomar, ofta i kombination. I sin banbrytande bok *The Rise of West Lake. A Cultural Landmark in the Song Dynasty* (2020) visar historikern Xiaolin Duan hur pilgrimer från början kombinerade resor till Xihu med sightseeing. Med tiden växte marknader fram som gynnades av områdets religiösa festivaler, och prästerskapet införde nya funktioner i tempen, som museer, bibliotek och trädgårdar, vilket ökade templens attraktionsvärde. Samtida betraktare beklagade att heliga platser utvattnades allteftersom fler vanliga människor

36 Detta resonemang utvecklas i Sune Bechmann Pedersen, "Turism. Nöje, pilgrimsfärd, bildningsresa och diplomati", i *Natur & Kulturs globalhistoria 1*, Klas-Göran Karlsson (red.), Stockholm 2022, s. 469–497.

37 Zuelow 2015, s. 2–6.

38 Loykie Lomine, "Tourism in Augustean Society (44 BC–AD 69)", i *Histories of Tourism. Representation, Identity, and Conflict*, John K. Walton (red.), Clevedon 2005, s. 69–87.

lockades av spektaklet runt Xihu. Att pilgrimsresan förknippad med andlig botgöring genom materiell återhållsamhet kan vara svår att skilja från förnöjsam förflyttning är inget nytt. Också i medeltidens Europa bidrog religiösa aktörer till att främja resepraktiker där olika och till synes motstridande motiv samverkade. Ändå betraktades det av västliga turismforskare länge som provocerande att studera överlappningarna mellan sekulär turism och sakral pilgrimsfärd. Här bidrar ett globalt perspektiv till att luckra upp en konstlad distinktion mellan det världsliga och det heliga.³⁹

I introduktionen till *Oxford Handbook of Tourism History* varnar redaktörerna likväl för konsekvenserna av Packs syn på turism som ett diffust koncept utan kontrast till andra former av resande. Författarna frågar retoriskt om inte strävandet efter att vara så inkluderande som möjligt innebär en risk att bli intetsägande: "How can we hope to identify the origin story of tourism, or explain its evolution over time, if we disagree about the very nature of what we are discussing?" undrar Zuelow och James.⁴⁰ Något entydigt ställningstagande gör de ändå inte själva: "These are fundamental questions that need more attention", låter den öppna slutsatsen. Debatten lär fortsätta.

Tvingande behov av en kategorisk definition som inte överlappar med andra former av mobilitet har å sin sida statistiker och turismvetare som vill mäta turismens utveckling och ekonomiska betydelse. Den första internationellt accepterade definitionen avfattades 1937 av Nationernas förbund. Här fastställdes "turisten" som en person som reste mer än 24 timmar utanför landet där personen vanligtvis bodde, närmast oavsett resemotiv. Utöver nöjesresor nämner definitionen arbetsresor, resor av hälsoskäl samt alla former av mötesverksamhet.⁴¹ Avgränsningen av turism till utlandsresor hade den fördelen att det blev enklare att räkna antalet turister och jämföra statistik mellan länder. Det gav dessutom mening ur en nationalekonomisk synpunkt där varje inresande gäst genom sin förbrukning under vistelsen bidrog till landets export på ett sätt som inhemska turister inte gjorde. Synsättet rekommenderades därför fortsättningsvis när FN uppdaterade definitionen på en stor konferens 1963.⁴²

En fokusering på geografisk förflyttning över statsgränser har emellertid gett upphov till blinda fläckar. För det första innebär det en klassmässig avgränsning till de historiskt sett mest förmögna tidskrävande reseaktiviteter utomlands. Detta trots att inhemsk turism överallt har varit mer

39 Bechmann Pedersen 2022.

40 Eric G.E. Zuelow & Kevin J. James, "Introduction", i *The Oxford Handbook of Tourism History*, Eric G.E. Zuelow & Kevin J. James (red.), New York 2025, s. xxiii.

41 L.J. Lickorish, *The Travel Trade*, London 1958, s. 283–284.

42 United Nations, *Recommendations on International Travel and Tourism*, Geneva 1964; Peter Shackleford, *A History of the World Tourism Organization*, Bingley 2020.

vanligt än utlandsresor. För det andra föranleder kriteriet ett förstorande av turism mellan Europas små länder medan Kina och Indien hamnar lågt ner i statistiken.

Idag räknar Världsturismorganisationen fortfarande alla andra ändamål än av vädlandet avlönat arbete som turism. Siffrorna som anfördes inledningsvis innehåller alltså många andra typer av resor än rena nöjesresor. På senare år har organisationen också börjat föra statistik över inhemsk turism, som omfattar fritids- och arbetsresor, besök av släkt och vänner, resor för medicinsk behandling, religiöst motiverade resor samt ”annat”, bara det rör sig om en förflyttning från hemmet på mer än 24 timmar. Här finns förklaringen till att turism kan presenteras som en av världens största industrier, men det analytiska värdet av ett så allomfattande turismbegrepp är tvivelaktigt: när närmast allt resande räknas som turism förlorar ordet sin mening.

Forskningstrender

Att formalistiska definitioner av turism som aktiv fysisk rörelse samtidigt missar hur turistiska drömmar kan fylla vardagen som en ständigt närvarande platsbunden längtan har forskningen länge varit medveten om.⁴³ Denna längtan närs av medierade representationer, och litteraturvetenskapen utgjorde med sina studier av reseberättelser en viktig impuls för turismhistorikerna på 1990-talet.⁴⁴ Det mediehistoriska perspektivet har sedan breddats i studier av vykort, semesterfotografi och guideböcker.⁴⁵

Det litteraturhistoriska intresset för dem som reser till och ”utsätts” för turisternas blickar, beteende och beskrivningar fortsätter att inspirera, och medan turism i koloniala kontexter oftast har studerats utifrån koloniserarens agerande vänder nyare forskning i stället blicken mot kringliggande strukturer och aktörer som möjliggör turism.⁴⁶ Genom att studera

43 Poängen har bland annat framförts av Löfgren 1999, s. 7 och Franklin 2003, s. 28.

44 James Buzard, *The Beaten Track. European Tourism, Literature, and the Ways to Culture, 1800–1918*, Oxford 1993.

45 Cord Pagenstecher, *Der Bundesdeutsche Tourismus. Ansätze zu einer visual history. Urlaubsprospekte, Reiseführer, Fotoalben 1950–1990*, Hamburg 2003; Nicholas T. Parsons, *Worth the Detour. A History of the Guidebook*, Stroud 2007; Susanne Müller, *Die Welt des Baedeker. Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830–1945*, Frankfurt a.M. 2012; Lydia Pyne, *Postcards. The Rise and Fall of the World's First Social Network*, London 2021; Sune Bechmann Pedersen & Henning Hansen, ”Midlife Media History. Turen går til and Tourist Guidebooks in the Era of Mass Travel”, i *Expanding Media Histories. Cultural and Material Perspectives*, Sune Bechmann Pedersen, Marie Cronqvist & Ulrika Holgersson (red.), Lund 2023, s. 197–220.

46 Wendy Bracewell, ”Reconsidering the Travellee”, *Studies in Travel Writing* 2023:4.

arbetsmigration, infrastrukturprojekt och naturförstörelse, som ofta följt av storskaliga turismsatsningar, har turismhistoria utmanat framgångssagan om resandets demokratisering, utan att landa i förenklade tolkningar av turismarbetare som offer för kolonialism.⁴⁷

På senare år har turismhistoriker också studerat hur etniska och sexuella minoriteters resande har begränsats och aktivt hindrats av diskriminerande lagstiftning.⁴⁸ Denna nya orientering ligger i en naturlig förlängning av forskningsfältets långlivade intresse för auktoritära regimers användning av mobilitetspolitik för att skapa legitimitet och social sammanhållning; historikern Victoria De Grazia lade grunden till det 1981 med klassikern *The Culture of Consent. Mass Organisation of Leisure in Fascist Italy*.⁴⁹ Detta arbete inspirerade sedan historiker att studera hur turismpolitik användes för att öka arbetarnas produktivitet och ideologiska uppslutning i auktoritära regimer i Sovjetunionen och Nazityskland.⁵⁰

Turismpolitik och internationella relationer har också utgjort en växande forskningsinriktning sedan millennieskiftet. Historikern Christopher Endy var tidigt ute med sin undersökning av hur turism påverkade fransk-amerikanska relationer efter andra världskriget. Den efterföljdes snabbt av Sasha D. Packs studie av hur Francos auktoritära regim stärktes politiskt och ekonomiskt i takt med att Spanien lockade allt fler nordeuropeiska turister.⁵¹ Hur internationell turism kan användas som *soft power*, kulturdiplomati för utrikespolitiska syften, har sedan studerats ingående för mellankrigstiden, kalla kriget och det moderna Mellanöstern.⁵²

47 Todd Cleveland, *A History of Tourism in Africa. Exoticization, Exploitation, and Enrichment*, Athens 2021; Stephen L. Harp, *The Riviera, Exposed. An Ecohistory of Postwar Tourism and North African Labor*, Ithaca 2022; Blake C. Scott, *Unpacked. A History of Caribbean Tourism*, Ithaca 2022; Todd Cleveland, *Alluring Opportunities. Tourism, Empire, and African Labor in Colonial Mozambique*, Ithaca 2023; Andreas Greiner & Mikko Toivanen, "Colonial Baggage. An Introduction", *Itinerario* 2024:3.

48 Susan Sessions Rugh, *Are We There Yet? The Golden Age of American Family Vacations*, Lawrence 2008; Gretchen Sullivan Sorin, *Driving While Black. African American Travel and the Road to Civil Rights*, New York 2020; Jerry T. Watkins III, *Queering the Redneck Riviera. Sexuality and the Rise of Florida Tourism*, Gainesville 2018.

49 Victoria De Grazia, *The Culture of Consent. Mass Organisation of Leisure in Fascist Italy*, Cambridge 1981.

50 Diane Koenker, *Club Red. Vacation Travel and the Soviet Dream*, Ithaca 2013; Shelley Baranowski, *Strength through Joy. Consumerism and Mass Tourism in the Third Reich*, Cambridge 2004; Kristin Semmens, *Seeing Hitler's Germany. Tourism in the Third Reich*, Basingstoke 2005.

51 Christopher Endy, *Cold War Holidays. American Tourism in France*, Chapel Hill 2004; Sasha D. Pack, *Tourism and Dictatorship. Europe's Peaceful Invasion of Franco's Spain*, Houndmills 2006.

52 Anne E. Gorsuch, *All This Is Your World. Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*, Oxford 2011; Neal M. Rosendorf, *Franco Sells Spain to America. Hollywood, Tourism*

Som sagt har mycket turismhistorisk forskning fokuserat på Europa och Nordamerika samt på västlig turism inom utomeuropeiska kolonier, där forskare har studerat den rekreativa infrastruktur som skapades för att européerna skulle kunna återhämta sig från "civiliserande uppdrag" i högtliggande och svalare klimat.⁵³ Det senaste decenniet har det dock tillkommit flera studier av inhemsk turism i Japan och Kina under 1900-talets första hälft. Kate McDonald har visat hur turism till det expansionistiska Japans kolonier i Taiwan, Korea och Manchuriet bidrog till stärkandet av japansk nationalism; Yajun Mo har analyserat snarlika processer av nationsbygge när republiken Kinas periferier blev resmål.⁵⁴

Metodologiskt färgades turismhistoria av det växande intresset för nationalismens historia från 1980-talet och framåt. Detta resulterade snart i en rad studier av nationella turistföreningar, nationaliseringen av naturen och fritidspraktiker i en nationalstatslig ram.⁵⁵ Idag är transnationell och

-
- and Public Relations as Postwar Spanish Soft Power*, New York 2014; Benedikt Tondera, *Reisen Auf Sowjetisch. Auslandstourismus unter Chruschtschow und Breschnew 1953–1982*, Wiesbaden 2019; Elisabeth Piller, "Managing imponderables. The Rise of US Tourism and the Transformation of German Diplomacy, 1890–1933", *Diplomatic History* 2020:1; Sune Bechmann Pedersen & Elitza Stanoeva, "Tourism Diplomacy in Cold War Europe. Symbolic Gestures, Cultural Exchange and Human Rights", *Contemporary European History* 2025:1; Patricia Hertel, *Europe's Favourite Dictatorships. Southern Authoritarianism, Tourism, and the "Free West", 1945–1975*, Berlin 2025; Waleed Hazbun, *Beaches, Ruins, Resorts. The Politics of Tourism in the Arab World*, Minneapolis 2008; Shaul Kelner, *Tours That Bind. Diaspora, Pilgrimage, and Israeli Birthright Tourism*, New York 2010.
- 53 Dane Kennedy, *The Magic Mountains. Hill Stations and the British Raj*, Berkeley 1996; Eric T. Jennings, *Curing the Colonizers. Hydrotherapy, Climatology, and French Colonial Spas*, Durham 2006; *Imperial Heights. Dalat and the Making and Undoing of French Indochina*, Berkeley 2011.
- 54 Kate McDonald, *Placing Empire. Travel and the Social Imagination in Imperial Japan*, Oakland 2017; Yajun Mo, *Touring China. A History of Travel Culture, 1912–1949*, Ithaca 2021.
- 55 Halvar Sehlin, *Känn ditt land. STF:s roll i den svenska turismens historia*, Stockholm 1998; Hans Joakim Schultz, *Dansk turisme i 100 år. 1888–1988*, København 1988; Hasso Spode (red.), *Goldstrand und Teutonengrill. Kultur- und Sozialgeschichte des Tourismus in Deutschland 1945 bis 1989*, Berlin 1996; Douglas Peter Mackaman, *Leisure Settings. Bourgeois Culture, Medicine, and the Spa in Modern France*, Chicago 1998; John K. Walton, *The British Seaside. Holidays and Resorts in the Twentieth Century*, Manchester 2000; Kristen Ghodsee, *The Red Riviera. Gender, Tourism, and Postsocialism on the Black Sea*, Durham 2005; Bertrand Larique, *L'économie du tourisme en France des années 1890 à la veille de la Seconde Guerre Mondiale. Organisation et développement d'un secteur socio-économique*, Université Bordeaux 3 – Michel de Montaigne 2006; Carina Gräbacke, *När folket tog semester. Studier av Reso 1937–77*, Lund 2008; Hannes Grandits & Karin Taylor (red.), *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*, Budapest 2010; Annunziata Berrino, *Storia del turismo in Italia*, Bologna 2011; Scott Moranda, *The People's Own Landscape. Nature, Tourism, and Dictatorship in East Germany*, Ann Arbor 2014;

global forskningsdesign det vanligaste.⁵⁶ Engelska är det dominerande publiceringsspråket, men historisk forskning om turism bedrivs numera i hög grad med utgångspunkt i arkivstudier tvärs över språk och länder. Även nationella fallstudier situeras vanligtvis i större rumsliga och konceptuella ramverk. Komparativa undersökningar på engelska är sällsynta, de har varit vanligare på franska och tyska.⁵⁷

Det finns knappast några enskilda teorier eller metoder som kan sägas förena det turismhistoriska fältet. I stället har det i decennier ingått i en ständig växelverkan med bland annat globalhistoria, genushistoria, diplomatisk historia och litteraturhistoria. Den senaste forskningstrenden har varit att anamma digitala metoder i ett eller flera led av forskningsprocessen.⁵⁸ Utvecklingen är fortfarande i sin linda men nämnas bör till exempel ett stort EU-finansierat projekt om europeiska kurorter, där turismhistorikerna Wiebke Kolbe och Christian Noack tillsammans med flera litteraturvetare tar hjälp av allmänheten för att samla in detaljerad information om hundratals spa-anläggningar och lagrar denna i det relationella databasverktyget Nodegoat.⁵⁹ Samma verktyg, utvecklat av nederländska historiker, använder jag inom ett pågående projekt för lagring av omfattande forskningsdata om europeiska turistorganisationer, -experter och -möten, vilket sedan möjliggör diakronisk nätverksanalys och visuell förmedling.

En annan metod som håller på att vinna mark bland turismhistoriker är GIS (geografiska informationssystem). I ett pågående miljöhistoriskt *longue durée*-projekt om Östersjöns historia har Jan-Hinnerk Antons bland annat analyserat tusentals gästlistor från havsbad för att förstå turisternas rörelsemönster på 1800-talet, medan jag tillsammans med systemutvecklaren

Will B. Mackintosh, *Selling the Sights. The Invention of the Tourist in American Culture*, New York 2019.

56 Eric G.E. Zuelow (red.), *Touring Beyond the Nation. A Transnational Approach to European Tourism History*, Farnham 2011; Shelley Baranowski et al., "Tourism and empire", *Journal of Tourism History* 2015:1–2.

57 Laurent Tissot, *Naissance d'une industrie touristique. Les Anglais et la Suisse au XIX^e siècle*, Lausanne 2000; Andrea Penz, *Inseln der Seligen. Fremdenverkehr in Österreich und Irland von 1900 bis 1938*, Köln 2005; Sina Fabian, *Boom in der Krise. Konsum, Tourismus, Autofahren in Westdeutschland und Großbritannien 1970–1990*, Göttingen 2016; Katharina Scharf, *Alpen zwischen Erschließung und Naturschutz. Tourismus in Salzburg und Savoyen 1860–1914*, Innsbruck 2021; Adelina Stefan, *Vacationing in Dictatorships. International Tourism in Socialist Romania and Franco's Spain*, Ithaca 2024.

58 Carrie Anderson et al., "Digital Humanities and Tourism History", *Journal of Tourism History* 2017:2–3; Martin Knoll, "Digital Humanities in Tourism History in the German-speaking Context – quantité négligeable?", *Mondes du Tourisme* 2023:24; Nicolas Chachereau & Cédric Humair, "Méthodes informatiques et quantitatives en histoire du tourisme. Apports et limites", *Mondes du Tourisme* 2023:24.

59 www.theeuropeanspa.eu/crowdsourcing/index.html (30/8 2025).

Mathias Johansson har presenterat en ny metod för att kombinera klassiska kvalitativa läsningar av guideböcker med kvantitativa kartläggningar av attraktionsekologins förändring över tid.⁶⁰

För turismhistorias framtid vill jag avslutningsvis peka på två teman som fortfarande väntar på att få sin historia skriven. Överturism (eng. *overtourism*) har på senare år betecknat problemen som uppstår när en plats besöks av fler turister än den kan hantera.⁶¹ Kritik av turismens negativa effekter kan som visats ovan spåras långt tillbaka och förekommer ofta i historiska framställningar, men några sammanhållna historiska undersökningar av upplevd överturism finns det än så länge inte. Turismhistoria har också konsekvent skrivits om ställen med turister, medan *the dogs that didn't bark*, ställena som enligt all logik borde ha blivit mål för massturism men som ändå aldrig blivit det, har negligerats. I ett pågående projekt undersöker Sasha D. Pack varför Minorca skonats från massturism medan grannöarna Mallorca och Ibiza hör till Spaniens mest besökta destinationer. Det torde förekomma liknande fall på andra håll och turismhistoriker borde fråga vilka politiska, sociala och kulturella förklaringar som ligger bakom denna typ av oväntad utveckling. Kanske finns det lärdomar här som turismhistoriker även kan erbjuda sin samtid.

Summary

What is tourism history?

Tourism history is witnessing a surge of new research, which means that this is a good time to pause and reflect on the historiographical development of this field over the past decades. This article retraces the genealogy of historical tourism scholarship, revisits some of the classics in the field, and reviews the latest developments in the global historiography on tourism. Furthermore, the article also shows how the field has always engaged in productive, mutual exchanges with other disciplines, including sociology, ethnology, and comparative literature, and with adjacent historical fields such as global history, gender history, and diplomatic history. It also argues that while researchers for a long time were in agreement when seeing tourism as an inherently modern phenomenon, recent research on European antiquity

60 Jan-Hinnerk Antons, "Historisch-Geografische Informationssysteme, (HGIS) in der Tourismusgeschichte. Transnationale Besucherströme des Ostseetourismus im 19. Jahrhundert", *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 2021:3; Sune Bechmann Pedersen & Mathias Johansson, "Historical GIS and guidebooks. A Scalable Reading of Czechoslovak Tourist Attractions", *Digital Humanities Quarterly* 2023:2.

61 Geoffrey Wall, "From Carrying Capacity to Overtourism. A Perspective Article", *Tourism Review* 2020:1.

and the Song dynasty has prompted a new debate on the nature of tourism. The empirical emphasis of most tourism history nevertheless remains on the period after 1850, and the article ends by staking out the latest trends in this field, such as the embrace of digital methods and the study of so-called travelleses – those on the receiving end of tourism who facilitate or merely witness their home becoming a destination for mass travel.

Keywords: tourism, travel, historiography, modernity, global history